

Европа Мамлакатларининг Профилактик Ҳисобга Олиш Механизмини Қўллаш Тажрибаси

Наимов Рахимжон Хафизович

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада хориж мамлакатлари, жумладан АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция, Россия ва бошқа давлатларда жиноят содир этган, ҳуқуқбузарлик қилган ёки озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни профилактик ҳисобга олиш механизмининг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган. Хорижий тажрибани ўрганиш асосида Ўзбекистонда профилактик ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: профилактик ҳисобга олиш, хорижий тажриба, жиноятчилик профилактикаси, пробация, жиноят содир этган шахслар, озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахслар, ижтимоий реинтеграция, реабилитация.

Дунёнинг турли мамлакатларида профилактик ҳисобга олиш механизмлари фарқли хусусиятларга эга бўлиб, улар ўша мамлакатларнинг ҳуқуқий тизими, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси, маданий хусусиятлари ва бошқа омилларга боғлиқ. Шу сабабли, хориж мамлакатларининг профилактик ҳисобга олиш механизмини қўллаш бўйича тажрибасини ўрганиш ва таҳлил қилиш Ўзбекистонда ушбу соҳадаги ислохотларни янада такомиллаштириш учун муҳим аҳамиятга эга.

Буюк Британияда профилактик ҳисобга олиш тизими асосан пробация хизмати (Probation Service) орқали амалга оширилади. 2014 йилда ўтказилган ислохотлар натижасида пробация хизмати икки қисмга бўлинган: миллий пробация хизмати (National Probation Service) ва хусусий компаниялар (Community Rehabilitation Companies)¹. Миллий пробация хизмати юқори хавф туғдирувчи жиноятчилар билан, хусусий компаниялар эса ўрта ва кам хавф туғдирувчи жиноятчилар билан ишлайди. Бирок, 2021 йилда бу тизим қайта бирлаштирилган ва ҳозирда ягона пробация хизмати фаолият юритмоқда.

Буюк Британияда профилактик ҳисобга олиш тизимининг ўзига хос хусусиятлари қаторида интеграциялашган ҳуқуқбузарларни бошқариш (Integrated Offender Management)ни келтириш мумкин. Бу ёндашув профилактик ҳисобда турган шахслар билан турли идоралар (полиция, пробация хизмати, соғлиқни сақлаш, маҳаллий ҳокимият органлари ва бошқалар) ҳамкорликда ишлашини назарда тутди². Бу ёндашув, айниқса, такроран жиноят содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар билан ишлашда самарали натижа бермоқда.

Мазкур органларнинг ҳамкорликдаги фаолиятида Offender Assessment System (*хавф, эҳтиёж ва жавобгарликни баҳолаш тизими*)дан фойдаланилади. Бу тизим профилактик ҳисобга олинган шахсларнинг хавфлилик даражасини, уларнинг эҳтиёжлари ва реабилитация дастурларига мослашиш қобилиятини баҳолаш имконини беради. Бу баҳолаш натижалари

¹ Mallender J., Roberts E. A Comparative Analysis of Community-Based Alternatives to Incarceration: A Cross-National Study. – London: RAND Europe, 2021. – 180 p.

² Durnescu I. Pains of Probation: Effective Practice and Human Rights // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. – 2019. – Vol. 63. – №7. – P. 1056-1073.

асосида ҳар бир шахс учун индивидуал реабилитация режаси тузилади. Мазкур режа асосида жамоат ишлари (*community payback*) ташкиллаштирилади. Буюк Британияда профилактик ҳисобда турган шахслар жамоат фойдаси учун бепул ишлар бажаришлари мумкин. Бу ишлар жамоат жойларини тозалаш, кўкаламзорлаштириш, ижтимоий объектларни таъмирлаш ва бошқаларни ўз ичига олади. Бу уларнинг жамиятга фойдали ишлар қилиш орқали ижтимоий мақомини тиклаш имконини беради.

Келтирилган вазифаларни бажариш учун Буюк Британияда ҳам профилактик ҳисобда турган шахсларга нисбатан электрон биллагузуклар ва бошқа электрон назорат воситаларидан кенг фойдаланилади. Профилактик ҳисоб доирасида амалга оширилаётган ишлар мунтазам равишда жамоат кенгашлари (*community justice panels*)да муҳокама этилиб борилади. Бу кенгашлар жамоат вакиллари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва маҳаллий ҳокимият органлари вакиллари билан иборат бўлиб, улар профилактик ҳисобда турган шахслар билан ишлаш бўйича қарорлар қабул қилишда иштирок этадилар.

Германияда профилактик ҳисобга олиш тизими асосан пробация хизмати (*Bewährungshilfe*) ва полиция органлари орқали амалга оширилади. Германияда пробация хизмати суд тизимининг бир қисми ҳисобланади ва у судлар билан яқин ҳамкорликда фаолият юритади. Германияда профилактик ҳисобга олиш тизимининг ўзига хос хусусиятларидан бири ижтимоий ёрдам хизмати ходимларининг иштирокида намоён бўлади. Германияда профилактик ҳисобда турган шахслар билан ишлашда ижтимоий ёрдам хизмати ходимларнинг роли жуда муҳим³. Улар профилактик ҳисобда турган шахсларнинг ижтимоий мослашувини таъминлаш, уларга турли хизматлар (уй-жой, иш, психологик ёрдам ва бошқалар) кўрсатиш бўйича фаолият юритади. Шу билан бирга, пробация доирасида реинтеграция дастурларидан фаол фойдаланилади. Германияда профилактик ҳисобда турган шахслар учун турли реинтеграция дастурлари мавжуд. Бу дастурлар шахснинг қайта ижтимоийлашуви, жамиятга мослашуви ва қайта жиноят содир этишининг олдини олишга қаратилган. Мазкур мамлакат тажрибасининг энг муҳим жиҳати – профилактик ҳисобда турган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан иборат. Германияда профилактик ҳисобда турган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратилади. Улар суд орқали профилактик ҳисобга олиш қарорларини апелляция қилиш ҳуқуқига эга.

Профилактик ҳисобга олинган шахслар билан тегишли чора-тадбирларни амалга оширишга маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг иштироки ҳам таъминланади. Германияда профилактик ҳисобга олиш тизимида маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаол иштирок этади. Улар профилактик ҳисобда турган шахсларни уй-жой, иш билан таъминлаш ва бошқа масалаларда ёрдам кўрсатади.

Энг қизик жиҳати, Германияда профилактик ҳисобда турган шахслар учун гуруҳли терапия дастурлари кенг қўлланилади⁴. Бу дастурлар шахснинг психологик ҳолатини яхшилаш, унинг ижтимоий кўникмаларини ривожлантириш ва қайта жиноят содир этишининг олдини олишга қаратилган.

Францияда профилактик ҳисобга олиш тизими асосан пенитенциар хизмат (*Service Pénitentiaire d'Insertion et de Probation – SPIP*) орқали амалга оширилади. Бу хизмат Адлия вазирлиги таркибига киради ва у озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахслар, шартли ҳукм қилинган шахслар ва бошқа тоифадаги шахслар билан ишлайди.

Францияда профилактик ҳисобга олиш тизимида энг муҳим масаласи – психологик ёрдам ва шахсий ёндашув, кейингина эса назорат амалга оширилади⁵. Биринчи хусусият бу шахсга

³ Криминология и противодействие преступности в немецкоязычных странах (Германия, Австрия, Швейцария). <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminologiya-i-protivodeystvie-prestupnosti-v-nemetskojazychnyh-stranah-germaniya-avstriya-shveysariya>

⁴ О деятельности полиции Германии по профилактике незаконного оборота наркотических средств. Центр-Берег. <http://center-bereg.ru/g152.html>

⁵ Зиёдуллаев М.З. Пробация хизмати: хорижий тажриба ва Ўзбекистонда жорий этиш масалалари // Ҳуқуқ ва бурч. – 2019. – №6. – Б. 42–46.

йўналтирилган ёндашувдир. Францияда профилактик ҳисобда турган ҳар бир шахс учун индивидуал реабилитация режаси тузилади. Бу режа шахснинг ижтимоий, иқтисодий, оилавий, соғлиқ ва бошқа эҳтиёжларини ҳисобга олади. Мазкур режада жамоат хизматлари (Travail d'intérêt général) ҳам киритилиши мумкин. Бу профилактик ҳисобга олинган шахслар томонидан жамоат фойдаси учун бепул ишлар бажаришларидан иборат чорадир. Бу ишлар 20 соатдан 280 соатгача бўлиши мумкин.

Францияда профилактик ҳисобга олиш тизимида нодавлат ва жамоат ташкилотлари фаол иштирок этади. Улар профилактик ҳисобда турган шахсларга турли хизматлар (уй-жой, иш, психологик ёрдам ва бошқалар) кўрсатади.

Францияда озодликни чеклаш (Contrainte pénale) жазо тури 2014 йилда жорий этилган бўлиб, у профилактик ҳисобда турган шахснинг эркинлигини чеклаш, аммо уни жамиятдан ажратмасликни назарда тутди. Бунда шахс маълум шартларга риоя қилиши ва пенитенциар хизмат назорати остида бўлиши керак. Шу билан бирга, профилактик ҳисобда турган шахсларга нисбатан электрон билагузуклар ва бошқа электрон назорат воситаларидан фойдаланилади.

Россия Федерациясида профилактик ҳисобга олиш тизими Ички ишлар вазирлиги (полиция) ва Жазоларни ижро этиш федерал хизмати органлари орқали амалга оширилади. Полиция органлари жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни профилактик ҳисобга олади, Жазоларни ижро этиш федерал хизмати эса озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни назорат қилади.

Россия Федерациясида профилактик ҳисобга олишнинг бир неча турлари мавжуд: умумий профилактик ҳисоб, маъмурий назорат, шартли ҳукм қилинган шахсларни назорат қилиш, вояга етмаганларни профилактик ҳисобга олиш ва бошқалар⁶. Россияда озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахсларга нисбатан маъмурий назорат ўрнатилади. Бу назорат шахснинг ҳаракатланиш эркинлигини чеклаш, маълум жойларга боришини тақиқлаш, маълум вақтда уйдан чиқишни тақиқлаш каби чораларни ўз ичига олади. Россияда профилактик ҳисобда турган шахслар билан мунтазам равишда профилактик суҳбатлар ўтказилади⁷. Бу суҳбатлар шахснинг хулқ-атворини назорат қилиш, унга психологик ёрдам кўрсатиш ва қайта жиноят содир этишининг олдини олишга қаратилган.

Россияда профилактик ҳисобда турган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Шу мақсадда турли дастурлар ва лойиҳалар амалга оширилади ва профилактик ҳисобга олиш тизимида идоралараро ҳамкорликка алоҳида эътибор қаратилади, идоралараро комиссиялар ва ишчи гуруҳлар ташкил этилади.

⁶ Горбань Д.В., Стрелков Д.О., Кутаков Н.Н. Профилактический учет в системе мер предупреждения пенитенциарной преступности: проблемные вопросы и пути их решения // Вестник Самарского юридического института. 2018. №4 (30).

⁷ Смирнов А. М., Андреев С. Н. Совершенствование правового регулирования профилактического учета осужденных к лишению свободы // Ведомости УИС. 2016. №6 (169).